

prof. dr hab. Kazimierz Wolsza
Uniwersytet Opolski – Instytut Nauk Teologicznych
Zespół Filozofii Systematycznej i Historii Filozofii
45-342 Opole, ul. Drzymały 1a
e-mail: kwolsza@uni.opole.pl; tel. +48 600 447 417

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Magdaleny Mickielewicz:
Człowiek wobec inności. Koncepcje Emmanuela Lévinasa i Paula Ricœura,
Uniwersytet Śląski: Instytut Filozofii 2019, 150 s.
Promotor: dr hab. Dariusz Bęben, prof. UŚ**

Sporządzenie niniejszej recenzji zostało zlecone pismem Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach z dnia 6 lipca 2022 roku. Stosowna uchwała Rady Naukowej Instytutu Filozofii Uniwersytetu Śląskiego została podjęta dnia 2 czerwca 2022 roku, a jako ostateczny termin wykonania recenzji wskazano dzień 20 sierpnia 2022 roku.

Kategorie tożsamości i inności są obecne w myśli filozoficznej od samego początku. Za szczególnie doniosły dla ich charakterystyki tekst uznaje się dialog Platona *Parmenides*. Chęć poznawczego zapanowania nad różnorodną rzeczywistością powodowała, że najczęściej odmienności były redukowane, a podstawową rolę w opisie świata odgrywały pojęcia ogólne. W filozofii współczesnej ukształtowało się nowe podejście do tego, co inne. Ukonstytuowały się różne filozofie inności, których autorzy sprzeciwiali się tendencjom do redukcji inności. Wśród wspomnianych filozofii inności można wymienić między innymi niektóre wersje fenomenologii, filozofii dialogu, dekonstrukcji czy hermeneutyki. W literaturze filozoficznej można spotkać nie tylko rekonstrukcje poszczególnych filozofii inności, ale też ich zestawienia i porównania. Recenzowana rozprawa mgr Magdaleny Mickielewicz, *Człowiek wobec inności. Koncepcje Emmanuela Lévinasa i Paula Ricœura*, jest studium komparatystycznym poświęconym koncepcjom inności u dwóch wymienionych w tytule autorów – Emmanuela Lévinasa (1906–1995) i Paula Ricœura (1913–2005). Ich wybór uznaję za uzasadniony z kilku powodów. Obaj reprezentują filozofię francuską, obaj krytycznie nawiązują do fenomenologii Husserlowskiej, próbując ją zarazem przekroczyć. Ponadto obaj autorzy znali swe poglądy i bezpośrednio je konfrontowali (szczególnie Ricœur omawiał i interpretował poglądy Lévinasa). Istnieją też opracowania zestawiające ich poglądy. Wśród polskich autorów wymienić tu trzeba Adrianę Warmbler.

Bazę źródłową ocenianej rozprawy stanowi ponad 60 pozycji, w tym 12 pozycji Lévinasa i 9 Ricœura. Nie jest to oczywiście cały dorobek piśmienniczy obu filozofów, można jednak przyjąć, że autorka rozprawy uwzględniła najistotniejsze prace, świadomie wybrane ze względu na tematykę poruszaną w pracy. Źródła zostały efektywnie wykorzystane. W odniesieniu do bibliografii pragnę jednak sformułować trzy uwagi. (1) Autorka korzysta niemal wyłącznie z polskich przekładów pism omawianych przez siebie autorów. Polskie tłumaczenia są akceptowane i dobrze funkcjonują w polskiej literaturze filozoficznej. Jednak ze względu na to, że przekładów dokonywali różni tłumacze, nie ma pewności co do tego, czy ukształtowały się w miarę jednolite zwyczaje translatorskie. Niektóre fragmenty tłumaczeń warto byłoby skonfrontować z tekstem oryginalnym. Przykładowo francuski termin *existence* jest tłumaczony w polskich przekładach pism Lévinasa bądź jako „istnienie” (np. *De l'existence à l'existant*; polski przekład: *Istniejący i istnienie*), bądź jako „egzystencja” (np. *En découvrant l'existence avec Husserl et Heidegger*; polski przekład: *Odkrywające egzystencję z Husserlem i Heideggerem*). Słowa te („istnienie” i „egzystencja”) czasem są traktowane jako synonimy, a czasem są odróżniane. W zależności od sposobu rozumienia obu terminów zdanie mówiące o tym, że świadomość umożliwia istnienie („Świadomość jako horyzont – rozumienia, świata i czasu – umożliwia istniejącemu istnienie”: s. 23) może być zrozumiałe i uznane za poprawne, ale można je uznać za niezrozumiałe, gdy odniesie się je do istnienia nieosobowego. (2) Paul Ri-

cœur odniósł się do poglądów Lévinasa przynajmniej w trzech polemicznych tekstach: (a) *Soi-même comme un autre*, Paris 1990; (b) *Emmanuel Lévinas, penseur du témoignage*, w: P. Ricœur, *Lectures*, t. 3: *Aux frontières de la philosophie*, Paris 1994; (c) *Autrement. Lecture d'Autrement qu'être ou au-delà de l'essence d'Emmanuel Lévinas*, Paris 1997. Ponadto autorzy wymieniali między sobą listy (korespondencja została wydana w zbiorze *Ethique et responsabilité*, Neuchâtel 1994), a Ricœur napisał wspomnienie po śmierci Lévinasa, *In memoriam Emmanuel Lévinas* (1996). Autorka wykorzystuje polski przekład *Soi-même comme un autre* (*O sobie samym jako innym*), angielski przekład *Autrement* oraz oryginał wspomnienia z 1996 roku (*nota bene* tytuł zawiera błąd, jest bowiem *In memoriam*, zamiast *In memoriam* – s. 124, 148). Uwzględnione w rozprawie teksty Ricœura są wystarczające do rekonstrukcji jego stanowiska, zwracam jednak uwagę na to, że odniesień Ricœura do Lévinasa jest więcej. (3) W literaturze polskiej istnieje już opracowanie o podobnej tematyce, czyli analiza porównawcza filozofii innego Lévinasa i Ricœura. Chodzi o artykuł Adriany Warmbier *Fenomenologia innego. Paul Ricœur i Emmanuel Lévinas wobec ontologii całości* („Logos i Ethos” 2018, nr 2, s. 99–120). Rozprawa doktorska jest datowana na rok 2019, a artykuł Adriany Warmbier ukazał się w roku 2018. Możliwe więc, że w momencie redagowania rozprawy praca Warmbier nie była znana autorce dysertacji (znane są jej natomiast inne teksty Warmbier). Gdyby jakiś fragment rozprawy miał się ukazać drukiem, to należałoby się odnieść do wskazanej publikacji i określić własną relację do niego.

Rozprawa ma dość jasną strukturę, charakterystyczną dla prac komparatystycznych: pierwsza część (rozdziały I, II, III) jest poświęcona Lévinasowi, druga (rozdziały IV, V, VI) Ricœurowi, trzecia (rozdziały VII, VIII, IX) – porównaniu obu koncepcji w wybranych aspektach. Dwie pierwsze części mają charakter referująco-objaśniający. Jest to poprawna i rzetelna rekonstrukcja poglądów obu autorów, szczególnie obecności kategorii inności (i pokrewnych) w ich myśli. Autorka wyodrębniła najważniejsze zagadnienia poruszane przez Lévinasa i Ricœura, mające znaczenie dla rozumienia inności. Wybór tych zagadnień i ich przyporządkowanie do poszczególnych rozdziałów nie wzbudza zastrzeżeń. Natomiast rozważania autorki robią czasem wrażenie nieco oderwanych od siebie. Sposób referowania przypomina raczej leksykon najważniejszych pojęć Lévinasa i Ricœura. Wywód byłby bardziej spójny i czytelny, gdyby w pracy bardziej rozbudowana była warstwa metanarracyjna, zawierająca wprowadzenia i podsumowania poszczególnych etapów, a także komentarze dotyczące toku prowadzonych analiz. Sam język jest poprawny i staranny. Niemal każdy odcinek tekstu poprzedzony jest dobrze dobranym cytatem. Z drobnych błędów odnotowuję między innymi: niewłaściwe imiona przypisane Leibnizowi (jest Wilhelm Gottlieb Leibniz, zamiast Gottfried Wilhelm Leibniz – s. 7), brak apostrofów w przypadkach fleksyjnych przy imionach i nazwiskach kończących się na nieme „s” (Jacques – Jacques’a, Descartes – Descartes’a – np. s. 7). Poglądy etyczne Ricœura (s. 99–100) są już w ich prezentacji zestawiane z poglądami Lévinasa. Wydaje mi się, że uwagi tego typu powinny się raczej znaleźć (zgodnie z konstrukcją rozprawy) raczej w trzeciej, porównawczej części pracy. Powinny też być bardziej rozbudowane (o czym jeszcze wspomnę). Odnosząc wymogi prawne dotyczące rozpraw doktorskich do dwóch pierwszych części, mogę stwierdzić, że spełniają one przede wszystkim warunek opisany w art. 187, p. 1 ustawy *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* („Rozprawa doktorska prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w dyscyplinie albo dyscyplinach oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej”).

Z oceną trzeciej części rozprawy (rozdziałów VII, VIII i IX) mam pewien problem. Jako czytelnik odczuwam niedosyt, a jako recenzent – pewne wątpliwości. W pracach o charakterze komparatystycznym to właśnie ich trzecia część (jakkolwiek sygnowana) zawiera (powinna zawierać) najbardziej oryginalne wątki. Jest tu miejsce na przetworzenie wcześniejszych własnych rozważań, znalezienie klucza do przeprowadzenia komparatystyki, postawienie wniosków stanowiących rozwiązanie oryginalnego problemu naukowego (por. art. 187, p. 2 ustawy *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*). W trzeciej części pracy autorka wyróżniła 13 zagad-

nień, których omówienie zakłada konfrontację poglądów Lévinasa i Ricœura. Pomimo skróto-wości tytułów i samych rozważań można w układzie zagadnień dostrzec pewien logiczny ciąg. Autorka wychodzi od samej koncepcji filozofowania (rozdział VII), następnie skupia się na rozumieniu podmiotu (rozdział VIII), by przejść do analizy różnych aspektów inności – od świata po Boga (rozdział IX). Wybór takich płaszczyzn porównania poglądów Lévinasa i Ricœura można uznać za oryginalny pomysł autorki. Jednak same analizy wydają mi się nieco skrótowe. Rozumiem, że mogła się tu pojawić obawa przed możliwością powtórzeń niektórych wątków już omówionych w dwóch pierwszych częściach pracy. Autorka rzadko konfrontuje bezpośrednio poglądy Lévinasa i Ricœura, natomiast dość szeroko eksponuje wypowiedzi autorów opracowań. Mamy tu 11 cytatów, wśród nich tylko 2 są cytataami z prac Ricœura, natomiast 9 innych pochodzi z prac komentatorów (P.L. Bourgeois, V. Descombes, B. Skarga, M. Drwięga, M. Kowalska, B. Tyboń, K. Wieczorek). Również przypisy rzadziej odnoszą do źródeł (prac Lévinasa i Ricœura), częściej zaś do opracowań. Uwzględnienie literatury pomocniczej, zwłaszcza rodzimej, jest oczywiście zaletą rozprawy, niemniej jednak uważam, że do opracowań należy sięgać w dalszych etapach rozważań, po przeprowadzeniu własnych analiz źródłowych.

W moim przekonaniu na szersze potraktowanie zasługiwałyby poglądy etyczne obu autorów. Nie twierdzę, że nie zostały one omówione. Są obecne we wszystkich częściach pracy. Już w części drugiej (s. 99–100) została postawiona teza sygnalizująca przeciwieństwa w pryncypiach stanowisk etycznych Lévinasa i Ricœura. Etyka Lévinasa jest etyką odpowiedzialności, natomiast w etyce Ricœura dużą rolę odgrywa kategoria troski (troskliwości). Postawy odpowiedzialności za drugiego oraz troski o niego wydają się bliskie sobie. Czy więcej jest podobieństw, czy różnic w rozumieniu przez obu filozofów etycznej relacji do drugiego? Pragnę poprosić autorkę rozprawy o rozwinięcie tej kwestii podczas publicznej dyskusji i o wskazanie ewentualnych analogii (lub ich braku) oraz anomalii pomiędzy kategorią odpowiedzialności u Lévinasa oraz troskliwości u Ricœura.

*

Tematyka filozoficzna poruszona w ocenianej rozprawie jest bardzo subtelna. Obaj filozofowie, Emmanuel Lévinas oraz Paul Ricœur, uznawali prawomocność różnych przedrefleksyjnych form doświadczenia, które próbowali analizować i opisywać. Wymagało to od nich stosowania neologizmów, niestandardowych odróżnień i innych zabiegów językowych. Lektura ich prac zarówno w oryginale, jak i w przekładach, nie jest łatwa. Niełatwo też w czytelny sposób przedstawić ich myśl. Pragnę docenić to, że autorka podjęła trud i poprawnie oraz czytelnie, a nawet z walorami literackimi, przedstawiła koncepcje obu francuskich filozofów dotyczące kategorii inności (w dwóch pierwszych częściach rozprawy). W części komparatystycznej uwzględniła najistotniejsze miejsca, w których ujawniają się zbieżności i rozbieżności obu filozofii inności. Założone cele komparatystyczne zostały zrealizowane w takim stopniu, który pozwala na pozytywną ocenę pracy. Wskazane przez mnie niedociągnięcia przynajmniej częściowo wynikają ze stopnia trudności, na jakie napotyka każdy czytelnik i interpretator tekstów Lévinasa i Ricœura. Wyrażam opinię, że rozprawa *Człowiek wobec inności. Koncepcje Emmanuel Lévinasa i Paula Ricœura* spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim, opisane w art. 187 ustawy *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*. W związku z tym wnoszę o dopuszczenia autorki rozprawy, pani mgr Magdaleny Mickielewicz, do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Gliwice – Opole, 16 sierpnia 2022 r.

prof. dr hab. Kazimierz Wolsza
Kazimierz Wolsza
Uniwersytet Opolski